

Κώστας Γ. Τσικνάκης

Ιστορικός - Ερευνητής - Ε.Ι.Ε.

Η ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΣΒΟΡΩΝΟΥ

Το γεγονός και μόνο ότι τούτες τις μέρες, επιστήμονες που προέρχονται από διαφορετικούς χώρους αλλά με ενδιαφέροντα που εστιάζονται στη μελέτη της βυζαντινής, της μεσαιωνικής και της νεοελληνικής κοινωνίας συζητούν σ' ένα συμπόσιο που είναι αφιερωμένο στη μνήμη και το έργο του Νίκου Σβορώνου, αποκαλύπτει το ευρύ φάσμα ενδιαφερόντων του τιμώμενου Έλληνα ερευνητή. Το πιο σημαντικό όμως είναι άλλο. Και αυτό αφορά στα περισσότερα πεδία όπου ασκείται σήμερα η ελληνική ιστοριογραφία. Ένα χρόνο μετά το θάνατό του φαίνεται ότι τα προβλήματα που έθεσε ο Νίκος Σβορώνος με τη δουλειά του εξακολουθούν να προκαλούν ποικίλες αντιδράσεις και ερεθίσματα και, κυρίως, ένα γόνιμο διάλογο με το ιστορικό παρελθόν. Το ίδιο πιστεύω ότι θα συμβαίνει και στο μέλλον, απόδειξη του στέρεου τρόπου με τον οποίο συγκροτήθηκε ένα επιστημονικό έργο που καλύπτει τη διαδρομή πενήντα και πλέον χρόνων.

Μία από τις σπουδαιότερες, αν όχι η σπουδαιότερη, συμβολή που μπορεί να προσγραφεί στο Νίκο Σβορόνο είναι ότι με τη μέθοδο εργασίας του ανανέωσε το χώρο της ελληνικής ιστοριογραφίας δίνοντάς του νέα πνοή και δυναμική. Τώρα, μετά το θάνατό του, θεωρώ ως ενέργεια άμεσης προτεραιότητας να εξεταστούν οι όροι κάτω από τους οποίους έγινε αυτή η ανανέωση. Κάτι τέτοιο, αυτονόητα, οδηγεί στην πρώτη περίοδο της συγγραφικής του δραστηριότητας. Ζητήματα, όπως, ποιοί παράγοντες διαμόρφωσαν την προσωπικότητά του ή, ακόμη, σε τί συνίσταντο οι πρώτες αναζητήσεις του, είναι κρίσιμα και οι απαντήσεις τους εξαιρετικά χρήσιμες για τους μελετητές της νεότερης ελληνικής, και όχι μόνον, ιστοριογραφίας.

Αυτά ακριβώς τα θέματα θα προσπαθήσω να προσεγγίσω με την ανακοίνωσή μου. Πιο συγκεκριμένα τα χρονικά της όρια περιορίζονται στο διάστημα 1936-1945. Τότε ανιχνεύονται, έστω και σπερματικά, οι άξονες που απασχόλησαν συστηματικά κατά τις επόμενες δεκαετίες το Νίκο Σβορόνο.

Προτού προχωρήσω θα ήθελα να κάνω μια διευκρίνηση. Όσες, σύντομες, σχεδόν υπαινικτικές, σκέψεις θα κατατεθούν πιο κάτω, δε διεκδικούν την πρωτοτυπία. Αρκούμαι απλώς στην επισήμανση όποιων στοιχείων μό-

ρεσα να εντοπίσω, με την αναγκαία σε τέτοιες περιπτώσεις υπόμνηση, ότι μια προσεκτικότερη έρευνα του θέματος ενδέχεται να εμπλουτίσει τα πορίσματα μου με νέο υλικό.

* * *

Η επιστημονική σταδιοδρομία του Νίκου Σβορώνου αρχίζει το 1936, μια χρονιά σημαδιακή για την Ελλάδα. Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου που μεσολαβεί, έρχεται να κλείσει μια μακρά περίοδο κοινωνικών και πολιτικών ανακατατάξεων. Η απαρχή αυτών των εξελίξεων τοποθετείται στις αρχές της δεκαετίας του 1920—συγκεκριμένα αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922— με τη διάψευση ενός οράματος (της «Μεγάλης ιδέας») που αποτελούσε αυτοσκοπό για δεκαετίες. Διακόπηκαν όμως ξαφνικά όταν άρχισαν να δημιουργούνται πρόσφορες συνθήκες για τον αναγκαίο εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας.

Όλες οι παραπάνω αλλαγές καταγράφονται με χαρακτηριστικό τρόπο στις επιστημονικές αναζητήσεις της εποχής. Οι ιστορικές σπουδές που μας ενδιαφέρουν εδώ, βρίσκονται ανέτοιμες απέναντι στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται. Ταυτόχρονα αποκαλύπτουν όλα τα αδιέξοδα που υπήρχαν σε κοινωνικό επίπεδο. Ήταν δέσμιες μιας νοοτροπίας που ξεκινούσε από τα μέσα του 19ου αιώνα (αποδίδεται στον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο αλλά το πρόβλημα νομίζω ότι είναι γενικότερο) και χαρακτηρίζονται από έναν άκρατο ελληνοκεντρισμό. Η υιοθέτηση αυτού του τρόπου σκέψης τις οδηγεί σε αστήρικτες, ή, καμιά φορά, και σε αντιδραστικές θέσεις. Στην καλύτερη περίπτωση αρκούνται στη γεγοντολογία, αποθέωση ενός κακώς εννοούμενου θετικισμού. Οι «ευκλείς πράξεις» προβάλλονται διαρκώς και δεν επιχειρείται η ερμηνευτική προσέγγιση φαινομένων, είτε γιατί θεωρούνταν ότι δεν υπήρχε λόγος είτε γιατί έμεναν αχρησιμοποίητα τα κατάλληλα γι' αυτόν το σκοπό εργαλεία.

Θα μπορούσαν γι' αυτό να χρησιμοποιηθούν οι θεωρήσεις άλλων επιστημονικών χώρων, όπως για παράδειγμα της γλωσσολογίας, της κοινωνιολογίας, της νομικής και της οικονομίας, που αρχίζουν ν' αναπτύσσονται στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Προς αυτήν την κατεύθυνση όμως δεν καταβάλλονται προσπάθειες. Οι λίγες εξαιρέσεις, με πιο χαρακτηριστική αυτήν του καθηγητή της Δημοσίας Οικονομίας και Στατιστικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Ανδρέα Ανδρεάδη, ο οποίος στις ιστορικές μελέτες που συγγράφει χρησιμοποιεί την οικονομική ανάλυση, επιβεβαιώνει την πραγματικότητα¹.

1. Η σημαντικότερη μελέτη του είναι: *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, τομ. 1-2, Αθήνα 1914. Καταγραφή όλων των δημοσιευμάτων

Αξίζει να σημειωθεί ότι, παρά τη δυσμενή αυτή πραγματικότητα, δύο σχηματικά ομάδες ιστορικών, ταυτόχρονα σχεδόν, επιχειρούν να παρεκκλίνουν από την πορεία. Οι διαφορετικές ιδεολογικές θέσεις που αντιπροσώπευαν ήταν φυσικό να επηρεάσουν και τον αντίστοιχο τρόπο προσέγγισης του ιστορικού γίνεσθαι.

Την πρώτη ομάδα αποτελούσαν άτομα φιλελεύθερης προέλευσης, που είχαν σπουδάσει ή διδάξει σε ευρωπαϊκές χώρες και κινούνταν στους πανεπιστημιακούς κύκλους. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Κωνσταντίνος Άμαντος, ο Νίκος Βέης και ο Σωκράτης Κουγέας. Οπλισμένοι με μεγάλη ιστορική και φιλολογική παιδεία και οι τρεις τους, ελκύονται από μια μακρά περίοδο της ελληνικής ιστορίας, που ξεκινούσε από τα Βυζαντινά χρόνια και έφθανε ως τα ύστερα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Έτσι στρέφουν την προσοχή τους στην ανεύρεση, την έκδοση και τη μελέτη πηγαϊκού υλικού. Πρωτοστατούν επίσης στην κυκλοφορία αξιόλογων περιοδικών, στα οποία συνεργάζονται πολλοί, παλαιοί και νεότεροι μαθητές τους.

Στη δεύτερη ομάδα ανήκαν μαρξιστές διανοούμενοι, με πρώτο το Γιάννη Κορδάτο και έπειτα το Σεραφείμ Μάξιμο και το Δημοσθένη Δανιηλίδη. Αυτοί, μάλλον ανοργάνωτα και με βάση τη μαρξιστική μέθοδο, προσεγγίζουν φαινόμενα της νεοελληνικής κυρίως ιστορίας, συνεχίζοντας το έργο που είχε ξεκινήσει λίγες δεκαετίες πριν ο Γεώργιος Σκληρός. Η πολιτική όμως συγκυρία δεν ευνόησε την προσπάθειά τους που δεν βρήκε την ανάλογη υποδοχή.

Και για τις δύο ομάδες τα αποτελέσματα της δραστηριότητάς τους, σε γενικές γραμμές, υπήρξαν αρκετά ικανοποιητικά αν λάβουμε υπόψη το προηγούμενο καθεστώς. Το διάστημα αυτό γράφτηκαν πολλές αξιόλογες μελέτες που αποτελούν, ακόμη και σήμερα, υποδειγματικά επιστημονικά εργαλεία². Κυρίως όμως διαμορφώθηκε μια νέα γενιά ιστορικών. Πρόσωπα όπως ο Διονύσιος Ζακυθινός, ο Μιχαήλ Σακελλαρίου και ο Νίκος Σβορώνος, για να περιοριστούμε στους κυριότερους, οφείλουν την κατάρτισή τους σ' αυτό το δημιουργικό περιβάλλον. Η διεύρυνση της ιστοριογραφικής θεματικής που επεδίωξαν και οι δύο ομάδες από ένα σημείο και έπειτα, χρο-

---

του Επτανήσιου ιστορικού έχει γίνει από τον Ε. Π. Φωτιάδη, *Βιβλιογραφία Ανδρέου Μ. Ανδρεάδου*, Αθήνα 1936.

2. Από τις μελέτες της περιόδου, ξεχωρίζουν αυτές του Γιάννη Κορδάτου, *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 1924 και *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Αθήνα 1931, του Δημοσθένη Δανιηλίδη, *Νεοελληνική κοινωνία και οικονομία*, Αθήνα 1934· του Διονυσίου Ζακυθινού, *Le Despotat grec de Morée*, τόμ. 1: *Histoire Politique*, Παρίσι 1932 και Μιχαήλ Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Αθήνα 1939.

νικά εντοπίζεται στις παραμονές του πολέμου, εγκλωβίζεται· δεν προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα και φαίνεται ότι έχει ολοκληρώσει τον κύκλο της.

* * *

Μέσα σ' αυτό το ελπιδοφόρο αλλά ασαφές για την ελληνική ιστοριογραφία κλίμα, πρέπει να τοποθετηθεί η περίπτωση του Νίκου Σβορώνου. Σε μια πρώτη φάση συνδιαλέγεται με τους πανεπιστημιακούς δασκάλους του. Διαπιστώνοντας όμως τα αδιέξοδα της προβληματικής τους, γρήγορα διαλέγει το δικό του, προσωπικό δρόμο έκφρασης, που προσεγγίζει αλλά υπερβαίνει εκείνον των μαρξιστών ιστορικών του Μεσοπολέμου. Μια αντίστοιχη πορεία αλλά προς διαφορετική κατεύθυνση ακολουθεί και ο Διονύσιος Ζακυθινός, το έργο του οποίου δεν μας αφορά εδώ.

Οι αλλαγές που επέφερε με τη δουλειά του ο Σβορώνος δεν ήταν ωστόσο «κεραυνός εν αιθρία», όπως ίσως φαίνεται από μια πρώτη ματιά, αλλά υπήρξαν προϊόν της πλούσιας εμπειρίας του των προηγούμενων χρόνων. Στα γεγονότα που κυρίως διαμόρφωσαν την προσωπικότητά του, μπορούν να συγκαταλεχθούν τα ακόλουθα.

1. Είναι πρώτα η επτανησιακή παιδεία. Όσο κι αν θέλουμε να την παραγνωρίζουμε είναι ευδιάκριτη σ' όλες τις φάσεις της επιστημονικής δραστηριότητάς του. Η ιστοριογραφική αλλά και φιλολογική παραγωγή που από τους προηγούμενους αιώνες είχε αναπτυχθεί στο χώρο του Ιονίου τον είχε επηρεάσει από τα πρώτα βήματά του. Έτσι τα γυμνασιακά του χρόνια στη Λευκάδα, κινούνται σ' ένα κλίμα έντονης δράσης και προβληματισμού³. Τότε χρονολογούνται οι σχέσεις του με ορισμένους γνωστούς ιστορικοδίφες που ζούσαν και εργάζονταν στο νησί — όπως ήταν ο Σπυρίδων Βλαντής — στην πλούσια βιβλιοθήκη του οποίου επιζητούσε να μελετά⁴. Άνθρωπος με μεγάλη ιστορική και καλλιτεχνική παιδεία ο Βλαντής τον εισήγαγε στην ιστορική έρευνα. Με τη βοήθειά του άρχισε να μελετά ξένες γλώσσες (γαλλικά κυρίως και ιταλικά) και ύστερα από παρότρυνσή του ήλθε σ' επαφή με το πλούσιο αρχαιακό υλικό που διασύζονταν στο τότε «*Αρχαιοφυλακείο Λευκάδος*» (σήμερα «*Ιστορικό Αρχείο Λευκάδας*»). Το υλικό ξεκινούσε από τις αρχές του 18ου αιώνα και έφτανε έως τα τέλη του 19ου: περιλάμβανε δηλαδή έγγραφα της περιόδου της βενετοκρατίας

3. Περισσότερα στοιχεία για το κλίμα που επικρατούσε αυτήν την περίοδο στη Λευκάδα βλ. στο άρθρο του, Ο απόηχος της Κρητικής λογοτεχνίας στην προφορική παράδοση της Λευκάδας, *Αριάδνη* 5 (1989): *Αφιέρωμα στον Στυλιανό Αλεξίου*, 331-337.

4. [Λάκης Τ. Μαμαλούκας], Νίκος Σβορώνος, εφ. *Λευκάς*, αρ. φύλλου 291 (8 Μαΐου 1989), σ. 2.

και της αγγλοκρατίας στο νησί. Ο επηρεασμός του Σβορώνου από τις γυμνασιακές αυτές αναζητήσεις του είναι ευδιάκριτος σ' όλη τη μετέπειτα συγγραφική του δραστηριότητα. Πολύ πρόχειρα αναφέρεται ότι πολλά από τα θέματα που τον απασχόλησαν συστηματικά αργότερα (όπως ο ελληνικός 18ος αιώνας και τα νομίσματα της τουρκοκρατίας) έλκουν τις ιδέες τους από αυτόν το χώρο.

2. Το δεύτερο στοιχείο που μπορεί να επισημανθεί έχει σχέση με τα φοιτητικά χρόνια του Σβορώνου. Η πανεπιστημιακή μαθητεία του την περίοδο 1928-1933 στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, δίπλα στους καθηγητές Κωνσταντίνο Άμαντο, Νίκο Βέη, Θεόφιλο Βορέα, Αντώνιο Κεραμόπουλο, Σωκράτη Κουγέα, Παναγή Λορεντζάτο και Γεώργιο Οικονόμο, στάθηκε πολύ γόνιμη πράγμα που και ο ίδιος σε συνεντεύξεις του δεν είχε παραλείψει να αναφέρει. Αναγνωρισμένοι ιστορικοί οι περισσότεροι από τους παραπάνω, του δίδαξαν την ιστορική μέθοδο ενώ στα φροντιστήριά τους ασκήθηκε στην εκμετάλλευση των πηγών. Παράλληλα με τη φοίτησή του στο Πανεπιστήμιο δραστηριοποιήθηκε στον «Ακαδημαϊκό Όμιλο», ένα πνευματικό φοιτητικό σωματείο που λειτουργούσε στο χώρο της Φιλοσοφικής Σχολής τα χρόνια 1925-1936. Το σωματείο πρωτοστατούσε στο γλωσσικό ζήτημα, προπαγανδίζοντας υπέρ της δημοτικής και είχε αναπτύξει μια αξιοσημείωτη δραστηριότητα, διοργανώνοντας εκδηλώσεις και ομιλίες ή εκδίδοντας κατά περιόδους ένα «*Λετίο*»⁵. Την περίοδο αυτή ο Σβορώνος έρχεται σ' επαφή και με τις μαρξιστικές ιδέες. Ο πανεπιστημιακός χώρος, όπου κυριαρχούσαν οι ιδεολογικές και όχι μόνον αντιπαραθέσεις ανάμεσα στους κομμουνιστές φοιτητές και τους αρχαιομαρξιστές-τροτσκιστές, αποτελούσε πρόσφορο πεδίο άσκησης για τους αμήτους. Αν και ανήκε στην «*Αριστερή Παράταξη*» δεν διετέλεσε όμως και μέλος του φοιτητικού τμήματος της «*Ομοσπονδίας Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδας*». Οι φοιτητικές κινητοποιήσεις αυτής της περιόδου που προκλήθηκαν εξαιτίας της έλλειψης αιθουσών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και των δύσκολων συνθηκών διαβίωσης των επαρχιωτών φοιτητών, αποτέλεσαν, για πολλούς από τους τελευταίους, πολύτιμη εμπειρία. Η επόμενη δεκαετία θα το επιβεβαιώσει με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο.

3. Ένα τρίτο στοιχείο είναι το πέρασμα του Σβορώνου από το γνωστότατο, και κλασικό πλέον «*Μέγα λεξικόν της Ελληνικής γλώσσης*», του εκ-

---

5. Αναλυτικές πληροφορίες για τη δραστηριότητα που ανέπτυξε αυτό το φοιτητικό σωματείο βλ. στο άρθρο του Γιώργου Αλιξανδράτου, Ο «Ακαδημαϊκός Όμιλος» της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1925-1936), *Πρακτικά του Ιεθνούς Συμποσίου: Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, τόμ. 2, Αθήνα 1986, σσ. 667-680.

δοτικού οίκου Δ. Δημητράκος. Εδώ εργάστηκε μετά την αποφοίτησή του από το Πανεπιστήμιο για μια διετία, από το 1935-1936. Γενικός διευθυντής του λεξικού, χωρίς να αναφέρεται, ήταν ο Δημήτρης Γληνός, με τον οποίο θα γνωριστεί και θα διατηρήσει επαφές όλα τα επόμενα χρόνια. Η κουραστική, συχνά μίζερη και σχολαστική αποδελτίωση πηγών που έκανε στα πλαίσια αυτής της εργασίας, του κληρονόμησε πολλές ευεργεσίες. Η πιο σημαντική, την άσκηση στη σύντομη αλλά περιεκτική διατύπωση, που θα χαρακτηρίζει έκτοτε τα γραπτά του. Την ίδια χρονική περίοδο και με αφορμή το λεξικό άρχισε το έντονο ενδιαφέρον του για γλωσσολογικά θέματα. Παρακολουθούσε έτσι, μαζί με άλλους παλιούς συμφοιτητές του, τις φροντιστηριακές συγκεντρώσεις που οργάνωνε ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης στο σπίτι του⁶.

* * *

Με τέτοιες καταβολές ξεκίνησε την επιστημονική σταδιοδρομία του ο Νίκος Σβορώνος. Ο χώρος όπου αρχίζει να οικοδομεί το έργο του είναι το «*Μεσαιωνικόν Αρχείον της Ακαδημίας Αθηνών*» στο οποίο προσλαμβάνεται ως έκτακτος συντάκτης και εργάζεται από το 1936 έως το 1945. Στο σχετικά νεοσύστατο αυτό Κέντρο που δημιουργήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1920, είχε προκριθεί ως έργο αμέσου ενδιαφέροντος η συγκέντρωση γλωσσικού και ιστορικού υλικού από κείμενα της Τουρκοκρατίας, στην προοπτική σύνταξης ενός λεξικού της μεσαιωνικής ελληνικής γλώσσας. Έργο φιλόδοξο στο οποίο πήρε μέρος και ο Σβορώνος, δείχνοντας ιδιαίτερη προτίμηση για τον ελληνισμό της Ρουμανίας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας⁷. Συνεργάτες του σ' αυτήν την προσπάθεια μια πλειάδα νέων φιλόδοξων επιστημόνων με τους οποίους συνδεόταν φιλικά ήδη από τα πανεπιστημιακά χρόνια⁸.

Η συστηματική αρχαιακή δουλειά την οποία ξεκινά δεν αργεί να φέρει τους πρώτους καρπούς. Έτσι δημοσιεύονται αξιόλογες μελέτες του σε ελληνικά επιστημονικά περιοδικά της εποχής όπως η «*Αθηνά*», τα «*Ελληνικά*» και η «*Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*». Είναι, κατά κύριο λόγο, φιλολογικές κριτικές πηγών της μεταβυζαντινής γραμματείας. Στα ίδια περι-

6. Βλ. Γ. Γ. Αλισανδράτος, *Αλέξης Διαμαντόπουλος. Μνημόσυνο*, Αθήνα 1990, 7-11.

7. Λεπτομέρειες για τη δραστηριότητα του Σβορώνου κατά την περίοδο αυτή βλ. στο νεκρολογικό σημείωμα του Εμμ. Κριαρά, Νίκος Σβορώνος: Ο επιστήμονας, ο αγωνιστής, εφ. *Τα Νέα* (6 Μαΐου 1989).

8. Βλ. σχετικά Μ. Ι. Μανούσκαζ, με τον Κριαρά στο Μεσαιωνικό Αρχείο της Ακαδημίας και στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, *Αντί*, τεύχ. 442, 13 Ιουλίου 1990, 58-60.

οδικά και κυρίως στο «*Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*» που διηύθυνε ο Νίκος Βέης, δημοσιεύονται επίσης πολλές βιβλιοκρισίες ή σύντομα βιβλιοκριτικά σημειώματά του για εργασίες Ελλήνων και ξένων (Ρουμάνων στην πλειονότητά τους) επιστημόνων⁹. Όλες τους αποκαλύπτουν έναν ενδιαφέροντα προβληματισμό και μια μεγάλη ενημερότητα σε θέματα της ιστορικής, της γλωσσολογικής και της φιλολογικής επιστήμης. Παρατίθενται οι τίτλοι των εργασιών του αυτής της περιόδου:

- α) Παρατηρήσεις εις «Λόγον παρηγορητικόν περί Δυστυχίας και Ευτυχίας», *Αθηνά* 47 (1937), 117-140.
- β) Ο Διονύσιος Φωτεινός και το ιστορικόν αυτού έργον. *Ελληνικά* 10 (1938), 113-178.
- γ) Το περί της μάχης της Βάρνης ποίημα, *Αθηνά* 48 (1938), 163-183.
- δ) Έγγραφα αναφερόμενα εις τους εν Λευκάδι κλέφτας και αρματολούς, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου (της Ακαδημίας Αθηνών)* 1 (1939), 105-123.
- ε) Ιωάννης Στάνος, *Αθηνά* 49 (1939), 233-242.
- στ) Χίοι πρόσφυγες εν Λευκάδι, *Αφιέρωμα εις Κ. Ι. Άμαντον*, Αθήνα 1940, 197-220.
- ζ) Γ' αναστενάρια εις Ρουμανίαν, *Αρχείον Θρακικού λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού* 7 (1940-1941), 363-367.

Όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς, η θεματική των παραπάνω μελετών δεν εστιάζεται σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο αλλά, αντίθετα, κινείται μεταξύ Βυζαντίου και Νέου Ελληνισμού. Πρόκειται για μια αρχή που ο Σβορώνος θα τηρήσει σ' όλη τη μετέπειτα επιστημονική σταδιοδρομία του, μη αποδεχόμενος ότι υπήρχε διαχωρισμός ανάμεσα στις δύο αυτές περιόδους. Είναι μια από τις λίγες περιπτώσεις που υιοθέτησε, έστω και με ορισμένες διαφοροποιήσεις, τη θεωρία των πανεπιστημιακών δασκάλων του για τη συνέχεια του ελληνισμού. Μια άλλη περίπτωση επηρεασμού του από τους ίδιους, διαφαίνεται στην προσπάθειά του για την ανεύρεση και δημοσίευση ανέκδοτου αρχαιακού υλικού. Η συγγραφή των υπ' αριθμών 4 και 6 μελετών λόγου χάρη, στηρίχτηκε σε έγγραφα που εντοπίστηκαν στο «*Αρχαιοφυλακείο Λευκάδος*».

Τη μεγάλη έγνοια του για τη διερεύνηση αρχαιακών συλλογών, δεν τη λησμόνησε ο Σβορώνος, ούτε και σε δύσκολες ακόμα συνθήκες. Έτσι

9. Αναλυτικός κατάλογος των δημοσιευμάτων του Νίκου Σβορώνου παρατίθεται στην εργασία μου, *Δημοσιεύματα Νίκου Σβορώνου, Αφιέρωμα στο Νίκο Σβορώνο*, τόμ. 1, Ρέθυμνο 1986, σσ. ε-κδ.

υπηρετώντας ως έφεδρος ανθυπολοχαγός στον πόλεμο της Αλβανίας, ζήτησε, και ύστερα από τη μεσολάβηση του τότε μητροπολίτη Ιωαννίνων Σπυρίδωνα του δόθηκε η άδεια, να επισκέπτεται τα μοναστήρια της περιοχής για τον εντοπισμό και την καταγραφή αρχαιικού υλικού¹⁰.

Ως προς την ουσία των μελετών που καταγράφηκαν πιο πάνω, μπορούν να επισημανθούν τα ακόλουθα. Η ανάγνωση των τίτλων τους αφήνει την αίσθηση ότι πρόκειται για τυπικά δείγματα της ελληνικής ιστοριογραφικής σχολής του Μεσοπολέμου. Και, μάλλον, έτσι είναι. Τίποτα δεν προοιωνίζει την καινοτόμο πορεία αλλά και προβληματική των επόμενων δεκαετιών. Ο προσεκτικός όμως αναγνώστης παρατηρεί σε ορισμένες, κάποια μικρή αλλά ευδιάκριτη απόκλιση σε σχέση με την κρατούσα αντίληψη περί ιστορίας: επιδιώκεται η μετάβαση από το ειδικό στο γενικό. Έτσι ο Σβορώνος δεν περιορίζεται μόνο στην περιγραφή των θεμάτων που τον απασχολούν αλλά φροντίζει να τα ερμηνεύει εντάσσοντάς τα στα γενικά πλαίσια της εποχής τους. Οι αναγωγές αυτές ήταν εξαιρετικά χρήσιμες γιατί αναδείκνυαν μια σειρά προβλημάτων που η στεία παρουσίαση των γεγονότων εμπόδιζε τη θέασή τους.

Στη διεύρυνση όμως της προβληματικής του που γίνεται στα χρόνια της Κατοχής, αποφασιστικό ρόλο έπαιξε η υιοθέτηση του μαρξισμού ως μεθόδου ανάλυσης του κοινωνικού γίνεσθαι. Τη μέθοδο αυτή, που τον διαφοροποιεί αισθητά από τους σύγχρονους του Έλληνες ιστορικούς, θα χρησιμοποιεί έκτοτε στα γραπτά του. Στα κρίσιμα αυτά χρόνια έχει την αφετηρία της και η σύλληψή του για τον αντιστασιακό χαρακτήρα του νέου ελληνισμού, η οποία θα συγκεκριμενοποιηθεί κατά την επόμενη δεκαετία.

Είναι η περίοδος που ο Σβορώνος έχει ενταχθεί και οργανωτικά στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας. Παράλληλα με την απασχόλησή του στο «*Μεσαιωνικό Αρχείο*» και τη διδασκαλία του στο «*Πρότυπον Λύκειο Αθηνών*» συμμετείχε ενεργά στην Εθνική Αντίσταση και αρθρογραφούσε ανώνυμα ή ψευδώνυμα σε παράνομα αντιστασιακά έντυπα. Άλλη μια πλευρά της δραστηριότητάς του για την οποία, δυστυχώς, δεν είμαστε επαρκώς ενημερωμένοι καθώς, στο μεγαλύτερό της μέρος αν όχι στο σύνολό της, αυτή η αρθρογραφία πρέπει να θεωρείται χαμένη.

Η ενασχόληση του Σβορώνου με ζητήματα κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας αποκρυσταλλώνεται στην ανέκδοτη μέχρι σήμερα σύνθεσή του «*Περί των εν Ελλάδι νομισμάτων κατά την Τουρκοκρατίαν*», την οποία υπέβαλε ως διδακτορική διατριβή στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης το 1942, χωρίς ποτέ να του δοθεί η δυνατότητα να την

10. Α. Μαμαλούκος, ό.π.

υποστηρίζει εξαιτίας των πολεμικών γεγονότων και της γνωστής περιπέτειάς του τα επόμενα χρόνια. Η βελτιωμένη μορφή της μελέτης, που ετοιμάζεται με τη συνεργασία της Ευτυχίας Λιάτα και θα κυκλοφορήσει σύντομα, θα μας επιτρέψει να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα πάνω σ' αυτό το ζήτημα. Για την ώρα πολύ λίγες κρίσεις, κι αυτές γενικές, μπορούν να γίνουν σχετικά.

Το θέμα της, αρχικά, φαίνεται καινοφανές για τα ελληνικά δεδομένα. Ουσιαστικά πρόκειται για μια μελέτη οικονομικής ιστορίας. Σ' αυτήν, ο Ν. Σβορώνος, δεν περιορίζεται στην περιγραφή των νομισμάτων που κυκλοφορούσαν στον ελλαδικό χώρο στα χρόνια της τουρκοκρατίας, όπως ίσως αφήνεται να διαφανεί στον τίτλο, αλλά αντιμετωπίζει το νόμισμα ως οικονομική κατηγορία της οποίας τη λειτουργία προσπαθεί να αποσαφηνίσει. Σωστά έχει υπογραμμιστεί ότι, κατ' αυτόν τον τρόπο, η ιστορία-αφήγηση δίνει τη θέση της στην ιστορία-πρόβλημα¹¹. Η ρήξη με την πρακτική που κυριαρχούσε μέχρι τότε στην ελληνική ιστοριογραφία είναι πλέον σαφής.

Η παραπάνω εξέλιξη μας παραπέμπει αυτόματα στην προπολεμική Γαλλική ιστορική σχολή των «*Annales*» και κυρίως στο έργο του Marc Bloch, το οποίο, όπως και ο ίδιος ο Σβορώνος παραδέχτηκε σε μια από τις τελευταίες και πιο κατατοπιστικές συνεντεύξεις του που είδαν το φως της δημοσιότητας¹², είχε αρχίσει να μελετά προσεκτικά. Θα καταβληθούν όμως μεγάλες προσπάθειες από μέρους του τα επόμενα χρόνια, μέχρις ότου λάβει μια πιο ολοκληρωμένη μορφή η προβληματική του. Αυτό το πέρασμα από το ένα πεδίο στο άλλο δεν έγινε και είναι αμφίβολο αν μπορούσε να γίνει στην Ελλάδα, όπου επικράτησαν οι γνωστές πολιτικές περιπέτειες, οι οποίες επέδρασαν καταλυτικά και στις όποιες επιστημονικές αναζητήσεις είχαν ξεκινήσει.

Στο διάστημα που μεσολαβεί μετά τη λήξη του πολέμου και πριν την αναχώρησή του για τη Γαλλία, ανήκουν δύο κείμενα, που, αν και δεν είναι αυστηρώς επιστημονικά, δείχνουν πολύ εύγλωττα τα τότε συναισθήματα του Σβορώνου. Το πρώτο είναι η μετάφραση στη δημοτική του αντιπολεμικού, τρίτου στάσιμου, από τον «*Αίαντα*», του Σοφοκλή. Δημοσιεύτηκε στο βρα-

11. Χρ. Χατζηιώσηφ, Το έργο του Νίκου Σβορώνου και η ελληνική ιστοριογραφία. Πενήντα χρόνια αποκλίσεων και συγκλίσεων, *Σύγχρονα Θέματα* 38 (1989), 26.

12. «...Εβύθισα τη σκέψη μου μέσα στην πάσα ώραν...». Συνέντευξη στους Νίκο Αλιβιζάτο, Στέφανο Πεσμαζόγλου, Πάρι Γουναριόδη και Χρήστο Χατζηιώσηφ. *Σύγχρονα Θέματα* 35-37 (1988): *Σύγχρονα θέματα στην ιστοριογραφία του Νέου Ελληνισμού*, 36-7! (η σχετική μνεία στη σ. 44).

χύβιο (κυκλοφόρησαν δύο τεύχη) περιοδικό «*Το Ταξίδι*»¹³, που εξέδιδε ο Πάνος Γ. Κερασσώτης με διευθυντή τον Κώστα Καρθαίο και το οποίο τυπωνόταν με το μονοτονικό σύστημα. Το δεύτερο κείμενο έχει τίτλο «*Η επίδραση της Γαλλικής Επανάστασης. Πρώτες προσπάθειες των Ελλήνων για την εθνική και πολιτική τους ανεξαρτησία*». Δημοσιεύτηκε σε αφιερωμένο στη Γαλλική Επανάσταση τεύχος του περιοδικού «*Νέα Ζωή*»¹⁴, που διηύθυνε ο Πέτρος Πικρός και ο τρόπος διαπραγμάτευσης του θέματος δείχνει όλα τα στοιχεία που καθιέρωσαν ως ιστορικό ύστερα από λίγο το Σβορώνο.

* * *

Με τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα προσανατολισμένα στη μελέτη της τουρκοκρατούμενης ελληνικής κοινωνίας του 18ου αιώνα αλλά μη έχοντας κόψει τις επαφές του με το βυζαντινό 10ο-12ο αιώνα, ο Νίκος Σβορώνος, φθάνει στο Παρίσι το Δεκέμβριο του 1945 για να συνεχίσει τις σπουδές του ως υπότροφος της Γαλλικής Κυβέρνησης. Το πρώτο διάστημα της παραμονής του θα ασχοληθεί με ζητήματα της νεοελληνικής ιστορίας ενώ αργότερα θα στραφεί προς τη βυζαντινή ιστορία, πάντα με τα γνωστά, επιτυχημένα αποτελέσματα.

Αν θελήσει κανείς να διατρέξει τα δημοσιεύματά του των επόμενων δεκαετιών διαπιστώνει ότι χαρακτηρίζονται από μια εκπληκτική εσωτερική ενότητα: Η ιστορία του ελληνισμού από τη ρωμαϊκή και, κυρίως, την ελληνιστική περίοδο έως τη βυζαντινή και από την τουρκοκρατία έως την ίδρυση και τις πρώτες δεκαετίες του ελληνικού κράτους. Κοντά σ' όλα αυτά η σύγχρονη εποχή, η εποχή μας, με τις αντινομίες της και τα προβλήματα της, την οποία φιλοδόξησε να αλλάξει, καταβάλλοντας πικρό αντίτιμο την υπερτριακονταετή απουσία του από την πατρίδα του.

Τα θέματα όμως αυτά, που συνδέονται με μια άλλη φάση του έργου του, αρμοδιότεροι από εμένα θ' αναπτύξουν στο συνέδριο που παρευρισκόμαστε, το οποίο έχει αφιερωθεί στη μνήμη του.

13. *Το Ταξίδι*, έτος 1, τεύχ. 2, Ιούνιος 1945, 44.

14. *Νέα Ζωή*, έτος 1, τεύχ. 7, 14 Ιουλίου, 1945, 218.